

Ольга Яблонська

Інтелігент із «смутого часу»: повість О. Кониського «Юрій Горовенко»

У статті проаналізовано образ інтелігента крізь призму суспільно-політичних і культурно-історичних закономірностей доби. Простежується вплив соціальних та особистісних проблем на формування свідомості головного героя повісті О. Кониського «Юрій Горовенко». В ідейному портретотворенні раннього героя зацентовано увагу на таких актуальних питаннях, як інтелігенція та народ, польське питання в Російській імперії, слово Т. Шевченка, освіта для народу, моральне виховання народу. У статті підкреслюється ряд вагомих спостережень письменника про етноментальні особливості та загальнолюдські морально-етичні проблеми, а також про закономірності українського національного буття в імперському «темному царстві».

The article analyzes the image of the intellectual in the light of socio-political and cultural-historical patterns of his time. The impact of social and personal problems on the forming of consciousness of the O. Konys'ky's story «Yuri Horovenko» main character is followed. In the ideal picturing of the main hero such important issues as the intellectuals and the folk, Polish question in the Russian Empire, Taras Shevchenko's works, people's education and his moral upbringing are also pointed out. The article highlights a number of important observations concerning the writer ethno-mental features as well as patterns of the Ukrainian national life in the imperial «dark kingdom».

Шевченкове бачення української інтелігенції як духовного авторитета нації в умовах імперського поневолення залишиться актуальним і в другій половині XIX ст. Розмисли поета, його громадянський подвиг стали зразком свідомості для нової української національної еліти. Невипадково становлення і українофільського руху в 1860-х рр., і «Братства тарасівців» у кінці XIX ст. поєднане з пошануванням Т. Шевченка – ритуальне освячення відбувається на могилі Кобзаря. У такому акті можна простежити і взаємозв'язок поколінь, і давньогрецьку традицію пошанування героїв, пов'язану з місцем їхнього поховання. Сучасний історик С. Єкельчик переконливо аргументує: «Як місце спочинку «батька нації» могила найкраще надавалася до того, щоб посісти упривілейоване місце в національній семіотичній системі. По-перше, вона втілила мітологічне уявлення про націю як товариство рівних між собою братів і сестер зі спільним «батьком» над ними. По-друге, Шевченкову могилу цілком навмисне й свідомо перетворено на «національну святиню», адже протиставлення індивідуальної вмирущості вічному життю нації – один з основоположних складників психологічних підвалин національної ідентичності» [1, с. 51–52].

О. Кониський – один із перших, «хто звернув увагу в письменстві на новий тип людини – на українського інтелігента, на його погляди, змагання, шляхи» [2, с. 426–427]. Для Юрія Горовенка, героя однойменної повісті (1883), відкриття національних основ пов'язане з авторитетом Т. Шевченка. Ще навчаючись у кадетському корпусі, 1859 р. Горовенко переписав від свого приятеля-письменника «Кавказ», за що міг бути звільнений із навчального закладу [4, с. 413–414]. Протягом усього життя героя творчість письменника, що зазнав переслідувань за свої україноцентричні переконання, буде взірцем вірності ідеї служіння народові. Зрозумілим є те, що Наталя Галкіна Шевченків «Кобзар» знала напам'ять, як і багато українських пісень [4, с. 471], приверне увагу Горовенка. Думка про споріднені переконання дівчини утвердить його почуття закоханості. Однак молодий чоловік так і не зуміє розпізнати її сутність, хоча автор створює ситуацію, яка мала б насторожити Горовенка. Так, читаючи поезію «Мені однаково, чи буду...», він чує за стіною Наталчин спів; в цей час з'являється покійна мати, яка промовила одну фразу: «Не треба сього» [4, с. 483]. І хоча самопочуття героя тоді погіршилось, він не зумів зробити для себе висновки (одружившись, Горовенко таки зрозуміє, що «нема у неї (у Наталі. – О. Я.) характеру: голова у неї світла, серце

добре, ніжне, а сили волі нема!.. Живе вона більш чувством, серцем, ніж розумом... Підбити її не довго... спершу пообіцяє вона, а тоді вже думає...» [4, с. 504]). Зрештою, за задумом автора, шлях до трагічного фіналу визначений прізвищем Горовенко, як і найменуванням Глухів, очевидно, не тільки відповідно до співзвучності (Глухів).

Горовенко ніяк не може примиритися, що «наша «інтелігентна» громада» «не живе, а тліє, гниє, наче колода в багні, у неї нема, вона не заявила ніяких своїх вимагань...» [4, с. 495]. Так алюзійно спрямовуючи до Шевченкової поезії «Минають дні, минають ночі...», автор повісті утверджує думку про те, що лише дія, вчинки є свідченням істинності буття. Як зауважує Т. Камишова, «Нааявному в середовищі української інтелігенції лібералізму О. Кониський протиставляє програму, ґрунтовану на засадах розвитку національної освіти, культури й економіки; моделює індивідуальні відмінності моральних цінностей особистості в таких параметрах, як актуалізація індивідуальності в контексті суспільства, як характер вибудови взаємин особистостей з локальною суспільною громадою, як самостояння індивідуальності в суспільному контексті» [3, с. 4].

Показово у тексті є зустріч із давнім другом Копачем, якого «перевели» на службу у Пензенську губернію, тож їдучи туди, завернув провідати Горовенка. Гість розказав, що «того трусили, другого засадили в тюрму, тамтого заслали на Амур» [4, с. 509], хтось ще сподівається на конституцію. Та Горовенко категорично наголосив: «Нехай дурні сподіваються! Де се видано, щоб уряд так дешево поступив своїм самовластям?...» [4, с. 509]. Роздуми Копача після такого побачення – це не тільки розмисли про долю Горовенка, а й усієї української народницької інтелігенції; доречно тут пригадати визначення Є. Сверстюком інтелігенції як самоусвідомлення нації [5]. Передчуваючи смерть друга, Копач розмірковує: «Погиб чоловік [...]. Нізащо погиб! Погиб за свої чесні і чисті прямування. В іншому місті, при інших обставинах не те б з його вийшло! Гніт і самовластя задавили чоловіка... чоловіка з розумом, з талантом, з добрим серцем. Ех! Не по-людськи у нас діється! Не треба нам таких людей; вони не знаходять у нас для себе роботи... Свої знання, свою працю – ми примушуємо їх розвіювати, розкидати або в чужині де за границею, або поховати де на мочарах, або на отсих глухівських пустинях. Ой, темне, темне царство!.. Кругом неправда і неволя; народ замучений мовчить...» [4, с. 509]. У висновках Копача проступає і метафорична назва статті І. Франка «Темне царство» про Шевченкові

твори періоду «трьох літ» «Сон (У всякого своя доля...)» та «Кавказ», і рядки з поеми «Єретик».

Письменник, характеризуючи задушливу атмосферу «темного царства», часто відтворює ще Шевченкові спостереження. Так, Галкін розказує Горовенкові, як неїмуща жінка п'ятнадцять літ платить подушне за свого покійного чоловіка [4, с. 506]. Зіставимо: у першій картині комедії «Сон (У всякого своя доля...)» поет зауважив аналогічне.

О. Кониський простежує життєвий шлях Юрія Горовенка на тлі суспільно-політичних і культурно-історичних закономірностей доби. Переконання молодого героя – це культурницькі ідеали українофільства. У становленні світогляду Юрка Горовенка значну роль відіграв учитель Дмитро Павлович Пучка, прототип якого – кирило-мефодієвець Дмитро Павлович Пильчиков. Ідея освіти для народу як важливий пункт у програмі цього таємного громадсько-політичного об'єднання не могла бути зреалізованою в другій половині 1840-х рр., але після амністії братчиків кожен із них по-своєму намагався її втілити (показовою у цьому плані є діяльність П. Куліша, Т. Шевченка, М. Костомарова). Герой твору О. Кониського виховає у своїх учнів потребу просвітити народ, подбати про його освітній рівень. Так, Горовенко згодом захоче заснувати на батьківському дворі, віддавши його земству, ремісничу школу [4, с. 462]. Правда, його тесть Натальський переконаний, що в земстві даремне чекати на допомогу: «З такими мертвими людьми нічого і говорити» [4, с. 496].

Під впливом учителя Пучки випускник кадетського корпусу Юрко Горовенко розмірковує: «вийде визволення кріпаків; настане велика потреба на інтелігентних людей, на провідаторів народних... кому ж, як не інтелігенції, вести свій народ на путі освіти і піднесення його добробиту, підняття цілого краю? Отже нігде в світі між народом і інтелігенцією не лежить така безодня, як у нас на Україні; нігде в світі нема такого безпомічного народу, як у нас... а через що? Через те, що у нас на Україні зовсім нема національної інтелігенції... треба її сотворити... треба перекинути через оту безодню міст і по селу звести панів з людьми... людей з панами... Треба, щоб у нас були такі освічені люде, для котрих народна мова була б рідною мовою; для котрих народні звичаї, народні нужди, потреби були б свяциною... Україні треба такої української інтелігенції, котра б пильнувала про народні духовні і матеріальні потреби, признаючи, що поти усім буде жити погано, поки народу не стане жити краще...» [4, с. 416]; «Де твориться інтелігенція? Де треба класти підвалини такої просвіти? Певно, що не в університеті! В університеті тільки мусить гартуватись те, що викувала гімназія. В гімназії треба сіяти перші зерна» [4, с. 417]. Тоді Горовенко наївно вірив, що і «великоруською мовою» «можна виховати українцем українську дитину» [4, с. 417]. Закінчивши університет, він учительською працею буде намагатися формувати нових людей, здатних на самопожертву заради народу. Спілкуючись із однодумцями в Ломакові, де Горовенко викладатиме історію, утверджується в переконаннях, що «моральне виховання треба дати нашій інтелігенції» [4, с. 434].

Повість О. Кониського містить чимало авторських коментарів у публіцистичному стилі, які добре відтворюють і суспільно-політичні обставини, і атмосферу часу, зокрема другої половини 1850-х років: «Після довгого сну громадська думка, випутовавшись з кайданів, вийшла на роботу: громадське життя кипіло. Скрізь люде вголос говорили те, що думали, мислили, спорились, працювали. Та й було ж про що мислили і спорити, було що робити, над чим

працювали! Зо дня на день бажане і сподіване визволення кріпаків близилось стати реальним фактом. Потреба народної освіти, шкіл, жіноцьке питанне, дівоча освіта, потреба дівочих гімназій, потреба нових судів і смерть канцелярської темноти і цензури, потреба національного і економічного розвитку...» [4, с. 418]. Письменник нагадує видання альманаху П. Куліша «Хата», Шевченкового «Кобзаря» (1860), часопису «Основа» (1860–1861). «Підтоптаний вже Пучка» провадив активну громадську роботу. І на периферії постали «недільні школи з українською мовою; дівоча гімназія в Основі; літературні вечори з панованням на них українського слова; народні лекції, народна безплатна читальня! Завелись кружки» [4, с. 418].

Однак, як зауважував С. Єфремов: «Кониському не пощастило помирити тенденційність з художньою формою; коли він писав з тенденції, то вона говорить у нього не образами, а авторовими устами, доходячи просто до публіцистики в белетристичній формі» [2, с. 427]. У такому дусі відтворено в повісті зміни в середовищі Київського університету: «До 1859 р. на головних місцевих улицах, в неофіціальних салонах, в коридорах судів і університету панувала польська мова. Тепер де-не-де прокидувалось українське слово, а в недільних школах воно панувало вже; українського руху не мож було не замітити; на улицах, в садах, в кофейнях, в театрі показувалась молодіж в національному вбранні. Заложився кружок українофілів; до його приставала не тільки молодіж лівобережна, що приїздила до Києва, але деякі і ті молоді парубки з правобережжя, котрі родились і хрестились в католицистві, зросли серед польської мови і вважали себе за поляки, але тепер, зрісши і освітившись знаннями минушого життя Правобережної України і сучасних народних нужд, зрозуміли, що вони – ніщо інше, як діти українських перевертнів, і тепер розум і совість вимагають од їх принести перед рідною землею і народом каяття за гріхи предків, випокутувати ті гріхи, вернувшись до лона рідної нени – України» [4, с. 420]. Емоційно, образно і водночас логічно письменник характеризує громадсько-політичні обставини в Російській імперії, що постали після поразки польського національно-визвольного повстання 1863–1864 рр.: «Після першого руху на улицах Варшави недобрим вітром повіяло і в Києві: з Варшави віяло повстанням, з Москви – реакцією, арештами і засланнями. Полякам у Києві треба було чимсь заслонити свої заміри, показати київській і столичній адміністрації, що поляки на Вкраїні сидять тихо, смирно, покійно, що урядові треба берегтись тої «грізної хмари», котра нависає в образі українофільста. Як самі поляки, так і їх підкуплені агенти і органи не скупились розпускати байки і нісенітници про українофілів... З Одеси першим гукнув про «грозу українофільства» жидівський «Сіон»...» [4, с. 420–421].

Учитель ломаківської гімназії Горовенко все виразніше стає переконаним у моральній незрілості громади, в лукавстві людей, тому починає розуміти, що анархістський рух не виправдає надій на краще життя народу, що «жити чесним людям тяжко, душно, але треба жити і працювати біля громадської освіти і морального виховання. На сучасні урядові реформи Горовенко ще менше сподівався: «Поки слово і печать на прив'язі – ні з якої реформи добра не буде! Спокійно і в добрі живуть он ті, що прямують до наживи, до чинів і хрестів» [4, с. 435]. Так постає усвідомлення суспільно-політичного характеру проблеми свободи слова, ролі друкованого слова й формування переконання, що слово має потенціал дії.

Після смерті матері Горовенко присягається: «все своє останнє життя віддати народові!.. Як зумію... Я тепер соціаліст... [...] От присягаю перед матір'ю, беру тебе в свідки (звертається до Харченка. – О. Я.), що з цього часу я... я... самий гарячий проводар соціалізму і революції...» [4, с. 453]. Поховавши рідну людину, Горовенко вкотре задумується про роль інтелігенції та долю народу: «Народ, – думав він, – народ! темний, безпросвітний народ! Він вимагає запови, поради від освіченого чоловіка, але чим ж поможу йому; коли я знаю на народ тільки здалека, тільки книжок. Але ж ніякі книжки, ніякі теорії не покажуть тобі того, що покаже живе життя... Так, але пізно вже тепер для мене іти в села, в народ... що я там робитиму?» [4, с. 454]. Так Горовенко відкидає українофільські методи, розуміючи й те, що знищивши окремих посадовців, урядників, проблему не вирішити [4, с. 455]. Поступово він стає переконаним у тому, що морально-етичні проблеми в суспільстві є наслідком соціально-економічних основ: «...всі недуги, розпутство, темнота, соціальна неправда, одно слово – уся сума зла, котрим клекоче наше життя, єсть ніщо інше, як добуток економічних підвалин, на корих збудовано соціальне життя людей». Приватними уроками Горовенко думає зібрати кошти, щоб по селах відкривати школи, водночас стає членом таємної революційної народницької організації «Народна воля» [4, с. 456].

Народоволець Горовенко так викладає свої переконання: «...кажу, що не слід теряти сил на боротьбу з тим, чого не побореш, але отсе зло не з тих, що не можна побороти... се історичне, а не природне зло; усе зло, яке напластовала людям історія людськими руками, людською темнотою і злостію – можна і треба знести, зчистити оті пластини і зчистити тими ж людськими руками» [4, с. 457].

Коли ж Горовенка позбавили можливості самостійно заробляти на прожиття, друзі запропонували йому написати історію України, згадавши, що досвід такої роботи в нього є – книжечка «Про Київську давнину», яка загубилася. Тим більше, що в Галичині можна видати книгу, бо ж «Галичина той каганчик, з котрого Україна засвітить світло народно-національної освіти і розвою» [4, с. 460]. Однак ні цей проект, ні пізніший задум «написати історію розвою економічного побиту на Україні» [4, с. 469] не буде зреалізованим. Причина цього, на думку Горовенка, криється в його неспроможності бути об'єктивним дослідником («...над науковою історичною роботою можна працювати тільки з спокійним духом, а коли чоловік зазирнув в безодню життя та напився з тої криниці гіркої отрути, як я, такого страждання, тоді можна працювати хіба над публіцистикою, але не над історією. Коли клекочить в душі пімста до ворога, тоді не можна судити і писати про його без пристасті, не можна тоді говорити спокійно, об'єктивно, держачись одної непохибної істини...» [4, с. 482–483]), але безрезультатність обумовлена насамперед відсутністю цілісності в його світоглядних переконаннях.

Наступний крок у його падінні – лист-прохання до міністра про зняття з нього наглядю. «Виходить все, наче я чого випрошую! – думав Горовенко. – Так не слід, се якось по-лакейськи... просити мені нічого, ні за що... вони мене двічі осоромили; двічі зробили наругу; вкрали здоров'я, працю, заграбили місто моє, вбили мою матір, і я ж ще мушу у їх просити... Винитися... За що? В чому я був винний?». Горовенко розірвав третій лист. Але йому здається, що «в хаті димно; [...] на стінах, на стелі, на столі – скрізь бачив він якісь червоні, наче кроваві плями», а також увижається

мати [4, с. 496]. Як бачимо, знову образ матері постає як застереження, своєрідний знак про біду.

Цей лист, хоча й написаний під впливом тестя і дружини, але насамперед це зрада самому собі. Далі – по нисхідній: дозволяє Наталі грати в низькопробній п'єсі, кошти від постановки якої підуть на те, щоб «завести нічну сторожу» [4, с. 499]; Горовенка роз'їдають почуття ревности.

Осібн – про тестя. Галкін «не вельми-то придержував свій язик і шутками – шутками так і різав правду в очі, що глупівці вельми недолюбливали його» [4, с. 479]. У самохарактеристиці показово-декларативною є фраза: «... поки служив, так мусив мовчати, як і всі раби...» [4, с. 479]. Він «найбільш не переносив проповіді про компроміси. По його думці, велика частина людського зла і нещастя лежала в компромісах. Вигадуючи компроміси, люде дальш і дальш відходили від моральних ідеалів, без котрих, по думці Галкіна, неможлива ніяка політична свобода. «Нащо злодіям політична воля? В п'їтьмах, без світла краще, смілій красти». Він стояв на тім, що у сучасній громаді більша потреба чується в моральнім вихованню: «Маємо ми політичні ідеали, а моральних нема і без них навіки будемо рабами»» [4, с. 479].

Галкін розкаже Горовенкові велику таємницю, про яку не знає навіть дочка, – участь у польському повстанні, каторгу, смерть і переродження з лікаря Романа Натальського, сина українського попа-уніата з Київщини, в одставного урядника Олександра Захаровича Галкіна. Тільки ім'я дочки Наталя зберігає пам'ять про рідне прізвище.

Подвійне життя Галкіна обумовить його невідповідність переконань і вчинків: саме він намовив зятя писати лист до міністра, очевидно, з надією на те, що життя дочки не буде сповнене небезпек. Тим більше, що вже довелось пережити обшук відразу після весілля: засуджений до страти Арсеній Богуславський написав донос на всіх, кого він вважав українофілом, а зокрема й на Горовенка [4, с. 494].

Горовенко різко критикує заарештованого народовольця Гольдемберга [4, с. 503], який дав письмові зізнання щодо революційного руху в Росії [4, с. 620]. Завдання, яке отримає Горовенко від організації («писати статті для «Народної волі!» Та се на один вечір робота. – Сиди, кажуть, і жди... в сьому році вже нічого не сподівайся. Як бачу, так, мабуть, вже мені нічого сподіватись ні звідкіль» [4, с. 504]), тільки посилює його розчарування. Усвідомлення неієздатності української інтелігенції, неможливості протистояти суспільному злу сформує душевну кризу героя («Журба якась обгорнула його (Горовенка. – О. Я.), гризла його, і не знав він сам причини її, не знав, з чого і до чого вона. «Так тяжко, та й годі!» [4, с. 506]), що призведе до самогубства. Фінальна сцена – підтвердження безвиході українського інтелігента, що так і не зумів стати українською елітою.

У повісті привертають увагу етнопсихологічні спостереження О. Кониського. Зокрема, етноментальна риса українців, вдало схоплена народною приказкою «Вдарити лихом об землю»: «Звісно, що ніхто не вмє так, як українець, кепковати з свого лиха і сам з себе» [4, с. 465]; почуття гостинності поляка й українця: «Горовенко знав, що не випити з рук поляка старої «Wódki», а рук українця настоянки – значить обідити господаря!» [4, с. 466]. Письменник подав ряд колоритних описів ярмарку [4, с. 497–498, 501–502], важливою складовою якого є «натовп жидків-факторів, перекупщиків і всяких інших «посередників» і мішуресів, без котрих ніяк не вмє ні купити, ні продати ні один український пан; без сих пиявок ще і досі навіть люде освічені не вмють

ні збути плодів своєї праці, ні роздобути матеріалу для своєї праці. А що вже до позички грошей, так тут і гадати нічого! Ся річ у нас зроду без жида не обходиться» [4, с. 497]. О. Кониський резюмує: «Ні в одного народу немає такого гострого понюху на гроші, як у жидів» [4, с. 498].

Як бачимо, «Творчість О. Кониського підтверджує історичну «вписуваність» його героя в історичний контекст епохи, а також психологічну відповідність українським реаліям XIX ст.» [3, с. 16]. Юрій Горovenko, пройшовши шлях від культурницьких переконань українофіла до прагнень радикальних дій народовольця, фактично зазнав краху безвиході, усвідомивши і свою недієздатність, і недієздатність української інтелігенції в імперському «темному царстві».

1. *Єкельчик С.* Українофіли: світ українських патріотів другої половини XIX ст. / Сергій Єкельчик. – К.: КІС, 2010. – 272 с. 2. *Єфремов С. О.* Історія українського письменства / С. О. Єфремов. – К.: Femina, 1995. – 688 с. 3. *Камишова Т. М.* Етико-естетичний ідеал у творчості Олександра Кониського / Т. М. Камишова / Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – К., 2008. – 22 с. 4. *Кониський О. Я.* Оповідання. Поетичні твори / Упоряд. і приміт. М. Л. Гончарука; Вступ. ст. М. Є. Сиваченка / О. Я. Кониський. – К.: Наук. думка, 1990. – 640 с. 5. *Сверстюк Є. О.* Інтелігенція як самоусвідомлення нації / Є. О. Сверстюк // Сверстюк Є. Не мир, а меч: есеї. – Луцьк: ВМА «Терен», 2008. – С. 40–46.

Жанна Янковська

Пантелеймон Куліш як представник та ідеолог національно-інтелектуальної еліти середини XIX ст.

У час національного піднесення в середині XIX ст. Пантелеймона Куліша можна з повним правом вважати не тільки яскравим представником, але й ідеологом української еліти, котрий своєю багатогранною працею розвивав національну науку, сприяв розвитку самобутньої культури народу, гуртував навколо себе свідомих представників українського письменства та інтелігенції, для яких став взірцем подвигу працездатності, промотором передових ідей. Він був складною особистістю. Але все, що робив як історик, письменник, перекладач, публіцист, було глибоко національним за суттю, спрямоване на захист власної ідентичності та ідентичності свого народу, коли над ним нависла загроза.

In the time of national revival in the middle of 19th century Panteleymon Kulish could be named not only the bright representative but also an ideologist of Ukrainian elite who developed the Ukrainian national science, contributed the development of Ukrainian culture, gathered around himself the conscious representatives of Ukrainian writings and intellectuals, for whom he was the example of efficiency and promoter of innovative ideas. He was a very complicated personality, but everything he did as historian, writer, translator and publicist was deeply national by its essence and was directed to the defense of his own identity and identity of his nation, especially on its difficult times.

Перш ніж аналізувати роль Пантелеймона Куліша як представника та ідеолога інтелектуальної еліти в процесі національного піднесення середини XIX століття, думаємо, варто розглянути основні значення терміну «еліта», бодай коротко означити види еліт та різні підходи до вивчення цього поняття.

Мабуть, неодноразово політики, ідеологи, історики та й загалом науковці ставили перед собою питання: що ж таке еліта, і зокрема, національна еліта? Кого можна віднести до такого соціального (чи то суспільного?) прошарку? І кожного разу маємо різні відповіді на ці питання, що, очевидно, пов'язане та залежить від кута зору, під яким розглядається це поняття. Адже «елітарність» є ознакою будь-якого більш чи менш однорідного за складом, організованого соціального угруповання чи етнічної спільності загалом. Так виникають висловлювання «сільська еліта», «міська еліта», «заводська еліта», «університетська еліта», «еліта кафедри, класу» і т. п. Очевидно, у такому випадку можемо говорити про перманентно оновлювану, найбільш активну, керуючу частину соціуму, яка виконує функцію влади у відповідних структурах, що і виділяє її представників серед усіх інших у таких, в основному професійних чи об'єднаних іншими інтересами, колективах.

Вільфредо Парето, котрий на межі XIX–XX ст. ввів до наукового обігу поняття «еліта» у своїй праці «Трактат з загальної соціології», такого типу еліту визначав як групу осіб, що «володіють вищими показниками у своїй галузі діяльності», а їх висуванню, на думку дослідника, сприяє «наявність у них специфічних психологічних якостей, наприклад, інстинкту комбінацій, уміння передбачити і виражати приховані потяги мас». Маючи на увазі згадану нами перманентну оновлюваність такої еліти, В. Парето

выводить поняття «контреліта», або «потенційна еліта» (це «особи, які за своїми психологічними якостями могли б увійти в еліту, але не ввійшли через своє соціальне становище») та «нееліта» – нижчі верстви суспільства, «ті, хто не володіє ні суб'єктивними, ні об'єктивними можливостями увійти в еліту». Вчений показує рухомість процесів переходу із однієї з названих груп в іншу, зазначаючи, що «сама еліта не є незмінною, а знаходиться у безперервній трансформації. Коли контреліта досягає певних показників у своєму розвитку, вона займає місце правлячої еліти, а колишня правляча еліта, втративши свої кращі якості, переходить у нееліту» [9].

Загалом визначень еліти існує надзвичайно багато. Сам термін «еліта» французького походження, що у перекладі означає «кращий, відбірний». У такому широкому контексті еліта, за визначенням М. Юрія, – це «вищий, відносно замкнутий за чисельністю прошарок суспільства, контролюючий його основні економічні, політичні і культурні ресурси» [9]. Звідси і виділення понять «політична еліта» (що надзвичайно поширене на сьогодні у суспільно-політичному житті), «економічна еліта», «релігійна еліта», «інтелектуальна еліта», «військова еліта» та ін. Представники згаданих елітарних груп можуть входити не лише до однієї з них, але і до кількох. Такий напрям у дослідженні еліт породив «концепцію плюралізму еліт», аналізовану М. Юрієм. Основним постулатом цієї концепції є судження про те, що «суспільство виражене великою кількістю груп інтересів політики, кожна з яких виділяє свою власну еліту і контролює її». При цьому «поділ на еліту і масу носять умовний характер. Еліти «відкриті» для включення у свої ряди найбільш активних, здатних і результативних представників мас», а політична влада розсосереджена між усіма угрупованнями [9].